

לא קצה התיתורא, ומשני אצבעות ולמעלה עד חצי הזרוע (במידה ממקום כפל היד עד³ בית השחי) שם הוא מקום התפילין, וגם המעברתא⁴ צריכה להיות בתוך שיעור זה ולא למעלה מחצי הזרוע, ובדיעבד או שעת הדחק⁵ רשאי לסמוך⁶ על שיטות הראשונים והכרעת הגר"א שמקום התפילין נמשך גם למעלה מחצי הזרוע עוד כרביע לכיון בית השחי שעד שם יש הבשר התפוח (קיבורת).

ויש⁷ לתת לב לנערי הבר מצוה שזרועותיהם עדיין קצרות שיניחו התפילין במקומם כדין, ועדיף⁸ שתהיה המעברתא גבוה למעלה מחצי הזרוע משתרד חלק מהתיתורא למטה פחות מאצבעיים סמוך לכפל המרפק, ששם לדברי הכל אינו מקום תפילין.

וכן יש לציין כי יש להרגיל ולחנך להטות התפילין מעט לצד הגוף בענין שכשיכפוף זרועו

לגופו יהיו⁹ התפילין כנגד לבו, וכדאיתא בשו"ע בהמשך דבריו.

ודע, שאף מי שלבו נמצא נוטה יותר לצד ימין החזה יש¹⁰ לו להניח תפילין ביד שמאלו ללא שום פקפוק, כשם שאיטר יד מניח בימין כל אדם הגם שהלב בצד שמאל.

נטילת ידים לאחר נגיעה בזרוע או חיכוך בשערות

ב. שם: בבשר התפוח שבעצם שכן הקובר¹¹ ובית השחי. ויזהר¹² לא לנגוע בידיו בבשר הזרוע, כי מתחייב על ידי כך בנטילת ידים, כדן¹³ נוגע במקומות מכוסים (דלעיל סי' ד' אות י"ח), וכן בהנחת¹⁴ תפילין של ראש לא יחכו בשערות הראש בשעת הידוק התפילין על ראשו, ובנגיעה בעלמא בלא חיכוך מעיקר הדין אין חייב בנטילת ידים, וגדולי ישראל¹⁵ היו נוהגים תמיד ליטול ידיהם לאחר הנחת התפילין, למען

[1234567 תו"ח]

התיתורא והמעברתא צריכים להיות במקום תפילין, בין בשל יד ובין בשל ראש, וכדלהלן במשנ"ב סקל"ד ועיין שם אות י"ח. 3. דהיינו שמדידת אורך העצם הוא מצד פנים (לצד גופו) ולא מבחוץ - הליכות שלמה פ"ד הע' ל"ט בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. 4. וכמ"ש במשנ"ב סקל"ד לענין תפילין של ראש, ועיין שער"ת סק"ד. 5. והיינו כגון שיש לו מכה בידו (משנ"ב סקכ"ט, ערוה"ש סעי' ד'), או אלו המניחים רש"י ור"ת יחד ואין די מקום מחצי העצם ולמטה (בן איש חי חיי שרה ו', אמנם בשו"ת יבי"א ח"א סי' ג' וח"ט סי' ק"ח פליג עליה דלא שבקינן פשיטותיה דהשו"ע שאין להניח מחצי עצם ולמעלה, ועדיף שיניח רש"י לחוד ור"ת לחוד, ואם מניח יחד ורש"י למעלה מחצי עצם לא יברך, עיי"ש). 6. וגם לברך על הנחה זו - כה"ח סק"ג, דאפילו אם נחשוש לדעות אלו שאינו מקום תפילין קאי הברכה על תפילין של ראש, וכ"מ מסתימת דברי המשנ"ב הכא ובסקכ"ט דהנהוג כהגר"א רשאי לברך, דלא כחיי"א כלל י"ד סעי' י' דס"ל שלא יברך אם התפילין מונחים למעלה מחצי עצם הזרוע, ולהנהגת הספרדים עפ"י לדברי שו"ת יבי"א (שם) יש לחשוש לפשיטותיה דהשו"ע שלמעלה מחצי עצם אינו מקום תפילין ואין לברך אפילו במקום אונס. 7. שו"ת שרגא המאיר ח"ו סי' מ"ו, וע"ע בשמירת הלשון להח"ח זצ"ל שער התורה פ"ז בהגה"ה שמוכיח את אלו המתעצלים בימות החורף לפשוט בית יד של הבגד ועקב כך מצוי שחלק מהתיתורא יורדת קרוב למרפק למטה מהקיבורת. 8. שו"ת שרגה"מ שם. ועיין בס' הליכות שלמה (שם) שאין לשנות את סדר עשיית תפילין שלנו לעשותם קטנים יותר שאין לנו לחדש חומרות יותר ממנהג הדורות שלפנינו. 9. ובאר"ר סק"א מציין לשו"ת בית יעקב סי' ע"א שס"ל שהוא לעיכובא. 10. שו"ת ארץ צבי ח"א סי' קט"ו. 11. דינים והנהגות לחזו"א פ"ג אות י', חלקת יהושע מאמר ו' אות ז' עפ"י הפמ"ג דלהלן. 12. פמ"ג סי' צ"א א"א סק"ג ומחמיר שם אפילו בנגיעה, אבל רבים הם הפוסקים המתירים נגיעה בשערות ואסרו רק חיכוך וכדכתבין לעיל סי' ד' אות כ"ד וכ"ה בדעת תורה שם על דברי הפמ"ג אלו. 13. וכמו שמביא באות חיים ושולם סק"ד שכן נהג עפ"י אבותיו ורבותיו שכולם נהגו כן, בית ברוך כלל ד' סק"ג שכן נהג החזו"א זצ"ל, אורחות רבינו ח"א עמ' כ"ז שכן נהג הגרי"י

יהיה תפילתם בטהרה, שמא נגעו בעת ההנחה במקומות מכוסים, ויש¹⁴ המלמדים זכות על המוני העם שאין נוטלים ידיהם על אף שאינם גוהרים מנגיעה בזרוע ומחיכוך בשערות, אבל נכון לכל¹⁵ המדקדק במעשיו להחמיר בכך.

שם, רמ"א: גידם שאין לו יד רק זרוע יניח בלי ברכה. סיכום דיני גידם ומשותק להלן אות ט"ז

להתיר כי עיקר המצוה שיהיו מונחים התפילין עליו ולא עצם הקשירה, וכפי נוסח הברכה 'להניח תפילין' ולא 'לקשור תפילין', ולכן אין נפק"מ מי עושה מעשה ההנחה, כיון שמונחים התפילין עליו קיים המצוה, ואף יברך על הגתה זו, אלא אם יכול מהנכון שיסייע בהזזת ידו והקרבת ראשו וכדו' ושפיר טפי לצאת גם הדיעות¹⁷ המסתפקים והמצדדים להחמיר בזה.

ומטעם הנ"ל יוצא¹⁸ אדם ידי חובת תפילין המונחים עליו כיום אף שההנחה היתה בלילה, וכן קטן שהניח תפילין לפני שהגדיל¹⁹ ומונחים עליו כשהגדיל, וכן הניח²⁰ תפילין על גבי חציצה ואח"כ שלף משם החציצה, אין צריך בכל אלו

הנחת תפילין ע"י אשה, קמן, נכרי

ג. מ"ב סק"ו: ויבקש לאחרים שיניחוהו עליו. ובענין הנחת התפילין על ידי אשה קטן ונכרי שפטורים ממצוה זו, הסכימו רבים מהפוסקים¹⁶

קניבסקי זצ"ל ליטול בכלי כל יד פעם אחת, ואח"כ כרך הרצועות על אצבעותיו, תשובות והנהגות ח"א סי' נ"ב שכן נהגו רבים מגדולי ישראל, ובאות חיים וחלק"י שם שלא סגי בחיכוך ידיו בכותל וכדו' במקום שיש מים בהישג יד. 14. שו"ת לבושי מרדכי חאבהע"ז סי' ע"ז, אות חיים ושלום שם, שו"ת שלמת חיים סי' ל"ט ומ' דכיון שהוא לצורך מצוה דמי להא שהתירו למוהל לברך בברי"מ כשהערלה תפוסה בידו, אשל אברהם בוטשאטש סי' ד' סעי' כ"א וסי' ט"ז סעי' א', אור"ח ספינקא סי' צ"ב סק"ו בשם מאורי אור, כה"ח סי' ד' סקנ"ט בשם בן איש חי דכיון שמקום הנחת תפילין בזרוע לא הוי בכלל מקומות המכוסים, והו"ד בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' קי"ד, ובס' הליכות שלמה פ"ד אות ג' שכן הורה הגרש"ז אויערבאך זצ"ל להקל. 15. כפי שסיימו כמה מהספרים הנ"ל (הערה 14) דבריהם, אא"כ יודע שלא נגע במקומות המכוסים (ויוכל לאמן עצמו להדק תפילין ש"י וש"ר בלא נגיעה כלל בשיער, ויעשה ההידוק דראש ע"י הכיפה, ועוד נראה שאף אם נגע בבשר זרועו, כיון שכאמור רבים מלמדים זכות, אם אין מים לפניו ממש, עדיף שיחכך מעט ידו בכותל או בבגדיו משיעשה הפסקה לילך למקום המים, דהפסק בין ש"י לש"ר גרע טפי). 16. בהגמ"י פ"א מהל' ציצית אות ט' מביא ב' דיעות בזה (ומהא דגמ' ע"ז ל"ט. ובכורות ל': ליכא ראייה דאפשר רק סייעה בידו וכמ"ש תוס' מנחות ל"ו), ובשו"ת מהר"י אסאד סי' י"ט פשיט"ל להתירא ועפ"י הנימוק שכתבנו, וכן הורו להתירא בשו"ת מהר"ם שיק סי' ט"ו (אלא מש"כ שם הטעם כיון שאשה רשאית לקיים מ"ע שהז"ג כבר תמזהו רבים מהפוסקים דלהלן דלא אהני ליה הא, כיון שבעצם פטורה היא), שו"ת ברכת רצ"ה (מוהרצ"ה אורנשטיין) סי' ק"ד, שו"ת מחנה חיים ח"ג סי' ו', כה"ח סק"ח בשם מסגרת השלחן, שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' ק"כ, שו"ת ארץ צבי ח"א סי' ח', שו"ת שארית ישראל חאו"ח סי' ט' (ושאני מהא דפסלינן להם לעשות הקשר שברצועות ש"י וש"ר) (כדאיתא בפמ"ג סי' ל"ט א"א סק"ו), שהוא בכלל תיקון בגוף המצוה וכעין כתיבת הפרשיות), וכן הכריעו הלכה למעשה בשו"ת קנין תורה ח"ב סי' ק"כ (ועיי"ש שעדיף נכרי מאשה זרה, מחשש הרהור, זולת בחולי גדול שאין חשש הרהור), שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ד', שו"ת באר משה ח"ד סי' ו' (ועיי"ש באשתו נדה, אם אין אחר שיוכל להניח לו התפילין יש להקל ע"י הפסק מפה או כפפות על ידיה), שו"ת צי"א ח"ג סי' ז', שו"ת יבי"א ח"ט סי' צ'. ויהודי המחלל שבת ואינו מניח תפילין כשר הוא להניח תפילין לאדם אחר, דהא חייב בכל המצוות שבתורה. 17. פתחי תשובה סי' ל"ט מסתפק בזה, שו"ת חיי הלוי ח"ב סי' א' חושש לתי' הראשון דהגמ"י שמחמיר בזה, וכן שו"ת תשורת ש"י ח"ב סי' כ"ג, וע"ע שו"ת שבט הלוי ח"א סי' ח', שו"ת ויען יוסף (פאפא) ח"א סי' ח', שו"ת וישב משה (זורגר) ח"א סי' כ"ב, תשובות והנהגות ח"ב סי' כ"ה. 18. מנחת שלמה שם. 19. וכגון לאלו החוששים להחמיר לשיטות הסוברים שיש למנות י"ג שנה מעת לעת שיהיה כגדול. עיי' סי' נ"ה אות ט"ז. 20. שו"ת הר צבי ח"א סי' כ"ג.

לחלצם ולהניחם שוב וגם אין בכל אלו משום פסול 'תעשה ולא מן העשוי'.

כעין יו"ד שעושין בקצה הרצועה היוצאת מן הקשר, והיו עושין חיתוך זה כעין יו"ד שאינה הפוכה ושפיר יוצאים ידי כל הדיעות.

צורת הקשר של יו"ד בתפילין של יד, ובתפילין של איטר

איטר שלובש תפילין של אינו איטר

ה. שם: המנהג הנכון שיהא היו"ד של קשר תפלה של יד לצד הלב והתפלה עליו לצד חוץ. ובסעי' ג', שו"ע: המנהג הנכון לתקן שהמעברתא שבה הרצועה עוברת תהא מונחת לצד הכתף והקציצה (הבית והתיתורא) לצד היד. וכמבואר בביה"ל (ד"ה המנהג הנכון) בשם הגר"א (סק"ז וסק"ט) קשר לצד הלב הוא דינא דגמרא משא"כ המעברתא כלפי מעלה אינו אלא מנהג, ולכן מסיק בשם השכות יעקב (ח"א סימן ג') שאיטר יד אשר אין לו רק תפילין של אינו איטר או להפך, לא יניח התפילין כרגיל ויהיה קשר היו"ד כלפי חוץ, אלא יהפך²⁷ ויהיה התפילין לצד הכתף והמעברתא²⁸ לצד היד, ויוציא הרצועה מכפל העניבה שבו עושים ההידוק ויכניסה מהצד השני של כפל העניבה, שאל"כ לא יוכל לכרוך כהוגן.

ד. סעי' ב', שו"ע: המנהג הנכון שיהא היו"ד של קשר תפלה של יד לצד הלב. ומקובל בפוסקים²¹ שהקשר²² עצמו הוא גג היו"ד והרצועה הקטנה היוצאת מהקשר הוא רגל היו"ד, ולכן עושים קשר זה באופן שהרצועה הקטנה יוצאת לצד ימין שהוא לצד הלב, למען תהיה כעין יו"ד הכתובה כצורתה.

ובתפילין של איטר, המנהג המקובל²³ לעשות הקשר גם כן באופן שהרצועה הקטנה פונה לצד ימין, שהיא לצד בית התפילין ולא לצד הלב, שאם יעבירנה לצד הלב תהיה כיו"ד הפוכה, ויש²⁴ אשר מסורת בידם גם בתפילין דאיטר להקפיד לעשות הרצועה היוצאת מהקשר לצד הלב, ולא חששו שנראית כיו"ד הפוכה, אך עשו²⁵ לעצמם כעין פשרה לצרף שיטות הראשונים²⁶ הסוברים שצורת היו"ד הינו בחיתוך

¹²³⁴⁵⁶⁷ה"ח

²⁷ה"ח

21. ע' חזו"א סי' ד' סוסק"א, שו"ת פני מבין ח"א סי' ט"ז, שו"ת מהרש"ג ח"א סי' ל"ב ועוד. 22. עיין ציור מס 12 בסוף הספר. 23. ס' דבר הלכה חלק ב' עמ' קכ"ב, ס' תפלה למשה הל' תפילין פי"ד אות א'. 24. אורחות רבינו ח"ג עמ' קצ"ח בשם הגר"י קנייבסקי וצ"ל שכך נהגו במחוזותיו בחו"ל כדבר פשוט, ובשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' ג' שכן העיקר שהקפידא עפ"י הזוה"ק והפוסקים שגוף הקשר יהיה צמוד ומהודק לבית ואין להתייחס על הרצועה היוצאת ולחשוש שהיא כיו"ד הפוכה, דגם מצינו פוסקים הסוברים שראש היו"ד היא הרצועה והרגל היא הקשר. 25. שם בשם הג"ל שכן עשה לעצמו (שהיה איטר יד) לצאת ידי כולם (ע' צילום מתפילין שלו בסוה"ס מס' 13), ובשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' ג' קלסיה. 26. טור בשם הרא"ש סוס"י ל"ב, עט"ז שם, מקדש מעט סי' ל"ב אות קצ"ח, ובלבוש (שם) שכן יש לעשות גם צורת יו"ד בקשר וגם בסוף הרצועה כדי לצאת כל הדיעות. 27. ובשם החי"א מביא בביה"ל שטוב יותר להוציא כל הרצועה מהמעברתא ולהכניסה מהצד השני שבוה יוכל להניח התפילין כרגיל והקשר לצד הלב, וכ"ה בנחלת שבעה סי' מ"א, אמנם בשבוי דחה דבריו שהיא טירחא שלא לצורך וגם קצת כמורידן בקדושה, וכן סתמו רבים מהאחרונים כהשבוי בלא להביא עצת הנחלת שבעה והחי"א (בה"ט סק"י, ישועות יעקב סק"ד, ארצה"ח סעי' ג', קישו"ע סי' י' סעי' ז', ערוה"ש סעי' י"ז, כה"ח סק"א ול"א ועוד). 28. ובתפילין שלנו שאינם קטנים, מצוי בקשירה כעין זו שהקציצה נופלת לאחור ותולה באויר, (ויש בזה משום חציצה, עיין אשל אברהם בוטשאטש סעי' ה' (ד"ה עוד מצאתי כתוב) ולהלן אות ח'), ונראה שראוי לנהוג כדברי הארצה"ח (המובא במשנ"ב סקל"ב) כשהתפילין נדים ממקומם לכרוך ברצועה על התיתורא כדי לחזקם, ועדיף כן מאשר לסמוך על שיחזיק התפלה על ידי הבית יד של המלבוש, דיתכן מאד שאיזו זה בגדר קשירת תפילין אם מחזקה על ידי דבר אחר, ובאחרונים לא כתבו לדון בכל